

ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ՄԻԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ

ԾՆՆԴԵԱՆ ԹՈՒԱԿԱՆԸ

Մխիթար Սեբաստացի Աբբահօր կենսագրութեան ու վաստակաշատ գործին նուիրուած բազմաթիւ ուսումնասիրութիւններու մէջ, զանազան հեղինակներ - գրականագէտ, պատմագէտ կամ բանասէր, նոյնիսկ Մխիթարեան Հայրեր - 1701 թուականի Սեպտեմբերի 8-ը նշած են որպէս օր ծընընդեան կամ սկիզբ՝ Մխիթարեան Միաբանութեան. եւ այդպէս ալ ընդհանուր կարծիք գոյացած է: 1901 թուականի Սեպտեմբեր 8-ին կատարուած մեծաշուք տօնակատարութիւնները, Միաբանութեան երկրորդ դարադարձի առիթով, եկած են՝ կարծէք՝ հաստատելու այս վարկածը*:

* Կ'ուզենք յիշատակել յատկապէս.

1. ՍՏԵՓԱՆՈՍ ԱԳՈՆՅ, Պատմութիւն կենաց եւ վարուց Տեառն Մխիթարայ Սեբաստացւոյ բաբունապետի եւ Աբբայի, Վենետիկ - Ս. Ղազար, 1810: Նախ՝ գրքին մէջ, պատմութեան ընթացքին, գլ. ԺԶ., էջ 149-151, ապա՝ գրքին վերջը, Ժամանակագրական ցուցակին մէջ, էջ 303:

2. ԹՈՐՈՍԵԱՆ Հ. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ, Վարք Մխիթարայ Աբբայի Սեբաստացւոյ, Բ. տպ. 1932, Վենետիկ-Ս. Ղազար, գրքին մէջ, պատմութեան ընթացքին գլ. Բ., էջ 127-129, ապա՝ Ժամանակագրութեան բաժին, էջ 388:

3. ԼէՕ, Երկերի Ժողովածու, հտ. Գ., Բ. մաս, «Հայաստան» հրատարակչություն, Երեւան 1973, մասն երկրորդ, գլ. Բ., էջ 492:

4. ՉՕՊԱՆԵԱՆ ԱՐՇԱԿ, Դէմքեր, Փարիզ, 1924, էջ 42:

Սակայն վերջին երեսուն տարիներու ընթացքին, Սուրբ Ղազարի Դիւաններուն մէջ, Մխիթարեան Միաբանութեան սկզբնական շրջանի պատմութեան վերաբերող վկայաթուղթերու քննութեանց ընթացքին, զոր կատարած ենք՝ մեծ բանասէր ու նախկին Աբբահայր՝ Պօղոս Մ. Վրդ. Անանեանի հետ միասնաբար, նկատած ենք՝ որ Վանքի պաշտօնական ընդարձակ ժամանակագրութեան, ինչպէս նաեւ առանձնական կամ կիսապաշտօնական Օրագրութիւններու մէջ, 1700 թուականը բնորոշուած է միշտ որպէս «Առաջին ամ Միաբանութեան», 1701-ը՝ որպէս «Երկրորդ տարի», եւ այդպէս՝ ցվերջ. 1749-ը, Մխիթար Աբբայի վախճանման տարին՝ «50րդ ամ Միաբանութեան»:

Հ. ՄԱՏԹԵՈՍ ԵՒԴՈՎԻԱՑԻՒ

ԸՆԴԱՐՁԱԿ ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՈՒԹԻՒՆԸ՝ ԱՌԱՋԻՆ ՓԱՍՏԱԹՈՒՂԹ

Յայտնաւորքեան պատկառելի հատոր մըն է, կաշեկազմ, ընտիր ու հաստ թուղթէ, ընդամէնը՝ 493 մեծադիր էջերով. (Նախերգութիւն՝ էջ 9-17 եւ սկզբնաթերթ էջ 19, միասիւն. մնացեալը՝ էջ 20-493, երկսիւն): Էջ 481-484՝ համառօտ կենսագրութիւն Հ. Մատթէոս Վրդ. Եւդոկիացիի (1688-1770), շարադրուած Հ. Մկրտիչ Վրդ. Աւգերեանէն, որ եղած է ժամանակագրութեան՝ շարունակողը: Բուն ժամանակագրութիւնը՝ էջ 21-480: Մեծութիւն էջերու՝ 32,7x22 սմ., սիւնակներու մեծութիւն՝ 23,5x7 սմ. իւրաքանչիւրը՝ 35 տող, առաւել 2 տող՝ խորագիրներու համար, տրուած՝ սիւնակներու դադարին, ձախին՝ Ամ Տ(եառ)ն..., իսկ աջին՝ Ամ Միաբանութեան...: Սկսելով Միաբանութեան առաջին տարիէն՝ 1700, կը հասնի մինչեւ 1749, որ է Միաբանութեան 50-րդ տարին, ներառեալ: Ժամանակագրութիւնը կը կոչուի Երկրորդ հատոր, առաջինը՝ Մխիթար Աբբայի վարքն է, նոյն հեղինակէն, նոյն ձեռագրով:

Ահա՛ մանրամասնութիւններ.

էջ 19 - ԱՄ ԱՌԱՋՆԵՐՈՐԴ

էջ 20 - Խորագիրներ՝ սիւնակներու գազաթին.

Ամ Տեառն 1700 - Ամ Միաբանութեան .1.

էջ 37 - Ամ Տեառն 1701 - Ամ Միաբանութեան .2.

ԱՄ ԵՐԿՐՈՐԴ

էջ 49 - Ամ Տեառն 1702 - Ամ Միաբանութեան .3.

ԱՄ ԵՐՐՈՐԴ

էջ 448 - Ամ Տեառն 1749 - Ամ Միաբանութեան .50.

ԱՄ ՅԻՍՆԵՐՈՐԴ

Բնագիրը կը սկսի տարեթիւերու եւ այդ ժամանակի նշանաւոր անձերու (Պապ, Պատրիարք, Թագաւոր) իշխանութեան տարիներու յիշատակութեամբ, Ղուկասեւ՝ Աւետարանին նման. այսպէս՝

էջ 21 - «Գերապայծառ Մխիթար Աբբայ Հայրն մեր ել ի կողմանցն արեւելից, ի գաւառէն Կարնոյ, եւ ճանապարհ արարեալ՝ եկն եհաս ի Կոստանդնուպօլիս, յամսեանն Յուլիսի, հազարերորդի եօթնհարիւրերորդի (1700) ամին փրկութեան մերոյ»:

(Շար.) - «Ի քահանայապետութեան երջանիկ յիշատակի երկոտասաներորդ (12րդ) իննովկենտիոսի, յիններորդ ամին, որ եղեւ վերջին ամն հովուապետութեան նորա, եւ առաջին ամն մետասաներորդ (11րդ) Կղեմայ, որ յաջորդեաց զհետ նորա»:

«Ի քառասներորդ երկրորդ (42րդ) ամի թագաւորութեան Առաջներորդ Լէոպոլդոսի (Leopold I, 1657-1705) հռոմէական կայսեր...»:

«Եւ ինքն Գերյարգոյ Աբբայ Հայրն մեր էր ի հասակի քսանեւհինգ (25) ամաց՝ յորժամ եկն ի Կոստանդնուպօլիս»:

էջ 22 - «Ընդ այն ժամանակս ի Կոստանդնուպօլիս Պատրիարք էր Հայոց՝ ոմն, որոյ անուն էր Մխիթար: Էր անդ եւ Խաչատուր Վրդ.ն Կարնեցի, բարեկամ Աբբայ Հօր մերոյ...»:

Ըստ ժամանակագրին, երիտասարդ Սեբաստացին կ'իջեւանի Ղալաթիոյ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ մօտ, ի Բերա. օրուան Պատրիարքին հրամանով կը քարոզէ, առինքնելով բազում համակիրներ, ժողովուրդէն եւ հոգեւորականներէն. շուտով անոնց թիւը չորսէն ութի կը բարձրանայ, որոնց «յայտնեաց զբանն Միաբանութեան - կը յարէ ժամա-

նակագիրը - եւ պատուէր տայր նոցա ամենայն զգուշութեամբ զբանն ի գաղտնիս սրտի պահել եւ ոչ ումեք ի վեր հաներ» (Ժմմ. անդ, էջ 28, սիւնակ 1): Բոլոր աշակերտները տակաւին իրենց ծնողական տունները կը բնակէին: Անոնցմէ երկուքը կուսակիօն արեղայ ձեռնադրել կու տայ, Մխիթար Պատրիարքին արտօնութեամբ, Ղալաթիոյ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ մէջ, մեծ հանդէսով (անդ, էջ 28, սիւնակ 2):

Այնուհետեւ, Աբբահայրը կը խորհի հոգեշունչ գրքեր տպագրել «առ ազգիս մերոյ լուսաւորութիւն» (անդ). այս նպատակով կը ձեռնարկէ «յանքոյթ կողման ուրեք գտուն վարձել եւ զաշակերտեալսն իւր անդր հաւաքել եւ ուսուցանել» (անդ), եւ 1700 թուականի Հոկտեմբեր ամսուն՝ սկիզբ կու տայ իր հրատարակչական առաքելութեան, տպագրութեան յանձնելով «Քրիստոսի նմանութեան» ոսկեղէն գրքոյկը եւ շարք մը այլ մեկնողական մատեաններ (անդ, էջ 18-19):

Պատրիարքական Աթոռի գահակալներու փոփոխութեամբ՝ կը բռնկին հալածանքներ, որոնցմէ ճողոպրելու համար՝ Մխիթար իր աշակերտները զոյգ-զոյգ կ'ուղարկէ քարոզութեան, դէպի էրզրում, Տրապիզոն, Եւդոկիա եւ այլ մերձակայ վայրեր, մինչ ինք տակաւին կը քարոզէր Ղալաթիոյ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ մէջ: Ժամանակագիրը երկար կը պատմէ աշակերտներուն մասին, թուելով նոյնիսկ հրաշապատում իրադարձութիւններ (անդ, էջ 31):

Կը թեւակոխենք 1701 թուականը, որ կ'անուանուի «ամ երկրորդ»: Աբբահայրը «ուշ եղեալ ի խնամս Տօտին փոքու... ի վարձու կալաւ զտուն մի մեծ, ի թաղն՝ որ վերջին մասն էր ի Բերա Կոստանդնուպօլսոյ, յամսեանն Ապրիլի, յամին փրկութեան մերոյ հազարերորդի եօթնհարիւրերորդի առաջներորդի (1701), որ երկրորդ ամ էր Միաբանութեան մերոյ: Եւ տունն էր վայելչակերտ, պատշաճաւոր ձեւով մենաստանի նմանեալ» (անդ, էջ 37), ուր «զօրն ողջոյն ամենեքեան ժողովեալ անդ՝ ընթերցման գրոց եւ ուսման հպատակ կային» (անդ, էջ 38):

Կատաղի հալածանքներով կը դղրդի Կ. Պոլիսը: Խռովութեանց հրդեհի բորբոքելուն՝ Մխիթար դարձեալ կը ցրուէ աշակերտները եւ ինք կը փութայ ապաւինիլ Յիսուսեանց մօտ, անկէ՝ Ֆրանսական դեսպանատան յարակից՝ Յրանչիսկեան Վեղարաւոր Հայրերու վանատունը: Այս դէպքերու դժխեմ թոհուրոհին մէջ՝ օրէ օր կ'աւելնայ աշակերտներու

Թիւը: Մխիթար կը խորհի իր նորածին Միաբանութիւնը փոխադրել ապահով երկիր՝ Լեւոնա-Լիբանան, Յունաստան:

Վերջապէս կը ծագի 1701 թուականի Սեպտեմբեր 8ը. տօն՝ Աստուածամօր սուրբ ծննդեան: Վեղարաւոր (քափուհին) Յրանչիսկեան Հայրերու վանատան մէջ, Մխիթար իր մօտ կը հրաւիրէ հասակաւոր աշակերտներէն 9 հոգի, որոնցմէ չորսը՝ արդէն իսկ վարդապետ¹ (ամն, էջ 46):

«Այս իսկ է վախճան Միաբանութեան մերոյ» խօսքերով (ամն), Մխիթար սկիզբ կու տայ հաւաքոյթին, զոր կրնանք անուանել առաջին ընդհանրական հաւաքոյթ կամ Ժողով Մխիթարեան նորածին Միաբանութեան, օրակարգի երեք նիւթերով:

1.- Քսանհինգամեայ Մխիթար Վրդ. Սերաստացի, մանրամասն բացատրութիւններով իր հետեւողը անդրանիկ միաբաններուն յստակօրէն կը ներկայացնէ նախ՝ Միաբանութեան նպատակն ու միաձոյլ նկարագիրը, տեւական բնոյթը, անդամներու յանձնառութիւնները՝ ուխտերով. այն է՝ վանական միացեալ ոյժերով վերարծարծել մեր նախնեաց հաւատքը, թարմ իւղ հայթայթել անոր առկայծ ճրագին, մեր հին հոգեւոր մշակոյթի վերածնունդով, մշտապէս կապուած բոլորը՝ մէկ Վանքի մէջ եւ մէկ Առաջնորդի ղեկավարութեան ներքեւ: Կարգ մը մեկնաբաններ, Մխիթարի այս որոշումներուն մէջ կը նկատեն պատմական մեծ յեղաշրջում եւ վերանորոգում՝ հայ վանականութեան աւանդական իրավիճակին, թէեւ հետեւողութեամբ Արեւմուտքի վանական կազմակերպութիւններուն:

2. - Սրտեռանդն աղօթքով, ապա՝ Միաբանութիւնը կը յանձնէ Ս. Աստուածամօր պաշտպանութեան, Սուրբ Տիրամայրն անուանելով «Պահպանիչ Որդեգրաց», իսկ իր միաբանները՝ «Որդեգիր Կուսիմ, Վարդապետ Ապաշխարութեան», այս բառի աւետարանական խորունկ առումով, որպէս բոլոր-րական փոխակերպում, վերանորոգում՝ հոգեւոր ու մտաւոր. հուսկ՝ պաշտօնական կնիքի մակագիր կը սահմանէ Ռ.Կ.Վ.Ա տառերը: Ամէնէն վերջ՝ կը խոստանայ Աստուածամօր սուրբ ծննդեան տօնը ամէն տարի կատարել ութօրէքով, եւ Ս. Կոյս Մարիամի

1. Ժողովին մասնակցող 9 միաբաններն են՝ Հ. Եղիա, Հ. Յովհաննէս, Հ. Գէորգ, Հ. Մանուէլ վարդապետներ, եւ պարզ եղբայրներ՝ Ղազար Ակնեցի, Յովհաննէս Սերաստացի, Ագարիա Կ. Պոլսեցի (Բերայէն), Գարրիէլ Կարնեցի եւ Միքայէլ Սերաստացի: Գլուխ բոլորին՝ Մխիթար Վրդ. Սերաստացի:

ծննդեան նուիրուած խորան մը կանգնել իր վանքին եկեղեցւոյն մէջ:

3. - Օրակարգի երրորդ եւ վերջին նիւթն էր, որու մասին կ'երկարի խորհրդակցութիւնը՝ թեր ու դէմ կարծիքներու փոխանակութեամբ, Միաբանութեան անյետաձգելի տեղափոխումն էր՝ Օսմանեան մայրաքաղաքի դժնէ պայմաններէն հեռու, ապահով երկիր մը, մշտապէս ազատելու համար լոյսի եւ յոյսի այս փրկարար Նոր Տապանը, որ կայք պիտի առնէ շուտով Յունաստանի արեւմտեան ափունքին վրայ, հին Պեղոպոնէսի Մոռէա յորջորջուած հողատարածքին վրայ, Մեթոն բերդաքաղաքի պարիսպներուն մօտ, Վենետիկի հզօր Հանրապետութեան հովանիին ու պաշտպանութեան ներքեւ (ամէ, էջ 45-47): Եւ այսպէս կը վճռուի Մխիթարեան Միաբանութեան ճակատագիրը, որու հիմնարկէն արդէն կատարուած է, թէեւ անպաշտօն ձեւով, նախորդ տարին, 1700 թուականի Ապրիլ ամիսէն սկսած, ինչպէս տեսանք, թերեւս նաեւ աւելի կանուխ: Ժողովի ընթացքին չկայ Հիմնարկութեան խօսք, այդ արդէն կատարուած իրողութիւն է:

Միաբանութեան տեղափոխումը կը տեւէ շուրջ երկու տարի: 1703 թուականին նուիրուած սիւնակներուն մէջ, Ժամանակագիրը կը հաղորդէ՝ թէ Մեթոնի մէջ, «Միաբանութիւնն մեր... ի չորրորդ ամէ անտի կառուցման իւրոյ, կանոնաւոր միաբանակեցութեամբ եւ յիմաստից ուսման առաջանալոյ սկիզբն արարեալ, առ սակաւ սակաւ սնաւ շնորհօք Տեառն» (ամէ, էջ 64):

Եզրակացնելով, ստիպուած ենք Մխիթարեան Միաբանութեան ժամապալքը՝ ո'չ թէ մէկ ժամով, ինչպէս սովոր ենք՝ գարնան կամ աշնան եղանակներուն տեղափոխել, այլ ամբողջ մէկ տարի նահանջել, ու պաշտօնապէս յայտարարել 1700 թուականը՝ որպէս սկիզբ եւ առաջին տարի Մխիթարեան Միաբանութեան:

ԿԱՐԵՒՈՐ ԹՈՒԱԿԱՆՆԵՐ

Մխիթար Սեբաստացին, 1696-ի գարնան, Սեբաստիոյ Ս. Նշան վանքին մէջ, կուսակրօն քահանայ կը ձեռնադրուի, 20 տարեկանին: Եւ ահա՛, այդ օրերուն իսկ, Միաբանութիւն մը հիմնելու հսկայ գաղափարը կը յղանայ²:

2. ԹՈՐՈՍՍԵԱՆ Հ. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ, Վարդ Մխիթարայ Արքայի Սեբաստացւոյ, Բ. տպ. 1932, էջ 94, եւ Ժամանակագրութեան բաժին՝ էջ 387:

Այս փաստաթուղթի վկայութեամբ ալ, հիմնարկութեան թուականը նկատելու ենք 1700-ը. թէեւ աւելի կանուխ թուական մըն ալ հնարաւոր է ենթադրել, բայց ո՛չ երբեք աւելի ուշ:

Ըստ այս «Տարեկան»ին կամ Օրագրութեան, Մխիթար Աբբայի առաջին աշակերտն եղած է Հ. Յովհաննէս Վրդ. Սեբաստացին (1696-ին), ապա՝ Ղալաթացի Տիրացու Յովհաննէսը (1697-ին), էրզրումցի Գաբրիէլը (1698-ին), Հ. Եղիա Վրդ. Կ. Պոլսեցին (1700-ին). նոյն թուականին նաեւ, ինչպէս այլուր յիշատակեցինք, Այնթապցի Տիրացու Սարգիսը (որ կոչուեցաւ Հ. Գէորգ), Ակնցի Տիրացու Ղազարը, Ղալաթացի Ազարիան եւ Սեբաստացի Տիրացու Յովհաննէսը (որ կոչուեցաւ Հ. Թովմաս)⁷, հեղինակ սոյն «Տարեկան» Օրագրութեան (տե՛ս անդ, էջ 1, սիւմակ 2):

2. ԵՐՐՈՐԴ ՓԱՍՏԱԹՈՒՂԹԸ՝ ի նպաստ նոյն կարծիքին, նկատմամբ Մխիթարեան Միաբանութեան ծնունդի թուականին, փոքրադիր ուրիշ Օրագրութիւն մըն է, նոյնպէս համառօտ, Մխիթար Աբբայի առաջին աշակերտներէն՝ Հ. Պօղոս Վրդին վերագրուած, որ կ'օգտագործէ ժամանակագրական նոյն դրոյթը. «1700 - Առաջին Ամ Միաբանութեան»⁸: Բնագիրը կը պահուի Ս. Ղազարու Դիւանին մէջ, ինչպէս նախորդը՝ Հ. Թովմաս Սեբաստացիի գրութիւնը, որոնք բազմիցս օգտագործուած են վանքի աշակերտներու դաստիարակներէն, Միաբանութեան սկզբնական շրջանի պատմութեան մասին դասախօսութեանց ընթացքին, նաեւ ստորագրեալէս (1970ական տարիներուն), Մխիթար Աբբայի անտիպ խրատներու հատորիկներու կողքին տեղադրուած:

3. ԶՈՐՐՈՐԴ ՓԱՍՏԱԹՈՒՂԹԸ՝ օրագրական ուրիշ ձեռագիր մըն է, որ կը պահուի Վիեննայի Մխիթարեան Մատենադարանը, հրատարակուած «Համդէս Ամսօրեայ»ի մէջ, 1949-ին (էջ 321-362), Մխիթար Աբբաճօր մահուան երկրորդ դարադարձին նուիրուած, «Տօնագիրք» յորջորջումով: Խորագիրն

7. Հ. Թովմաս Թեոդորոսեան, Սեբաստացի (1678-1759):

8. Հ. Մատթէոս Վրդ. Եւդոկիացիի (Գարաջաշեան), ժամանակագրութեան աւարտին՝ կը տրուի ամբողջական ցանկը Մխիթար Աբբայի 54 աշակերտներուն: Հ. Պօղոսը՝ Յրդն է, Հ. Թովմասը՝ Տրդը. իսկ ինք՝ Հ. Մատթէոսը՝ 15րդ, ծնած 1678-ին, որ Մեթոնի վանքը մտած է 1706-ին. վրձ. 1770-ին (Ժամնկ. էջ 460-464): Հ. Պօղոս Սիմոնեան, Կ. Պոլսեցի (1680-1758):

է «Համառօտութիւն վարուց Տեառն Մխիթարայ Աբբայի»։ Հրատարակողն ու ծանօթագրողն է Հ. Վահան ինգլիզեան։ Զեռագրի հեղինակը անծանօթ է։ գրուած կը համարուի 1751-էն ոչ շատ ուշ։ բազում մանրամասնութիւններով ճոխ⁹, մերթ աւելի սեղմ։

Սկզբնաւորութիւնը շատ նման է Հ. Մատթէոս Եւդոկիացիի Ժամանակագրութեան, նման հանդիսաւոր թուարկումներով, բայց նաեւ յաւելեալ պատմական տեղեկութիւններով։

«Մեծ Բաբունապետն եւ Գերապատիւ Մխիթար Վարդապետն, մխիթարն հայկազեան տոհմիս, շնչեալ առ յԱստուծոյ սկսաւ զաշակերտս ի միաբանութիւն կրօնի Ժողովել, ի լուսաւորութիւն ազգիս Հայոց։ Վասն որոյ յամի փրկութեան մերոյ 1700, յամսեան Յուլիսի - ի 1400, ամի լուսաւորութեան Հայկազնոյ, ի ՌՃԽԹ (1149) թուականութեանս Հայոց (=1700)... ի հայրապետութեան Տեառն Նահապետի Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին, ի պատրիարքութեան Երուսաղեմայ... ի պատրիարքութեան Կոստանդնուպոլսոյ Մխիթարայ Հայոց Պատրիարքին, զոր յաջորդեաց Մելքիսէթ Պատրիարքն՝ 1701, որում յաջորդեաց Եփրեմն, եւ զինի տասն ամսոց յաջորդեաց Աւետիքն... եկն եհաս ի Կոստանդնուպոլիս, ի Խայաթիա, եւ սկսաւ Ժողովել զաշակերտսն, եւ թիւ միաբանելոցն եղեւ ութ։ Վասն որոյ այս ամ եղեւ առաջին ամ Մխիթարեան Միաբանութեան» (Հանդ. Ամս. 1949, «Տօնագիրք», էջ 343։

«Յամի Տեառն 1701, երկրորդ ամ Միաբանութեանս, ի քսաներորդ վեցերորդ ամի հասակի իւրոյ, յամսեանն Ապրիլի, ի վարձու կալաւ զտուն մի մեծ... ի Պէյօղլի... զմիաբանեալսն իւր ի տուն անդր հաւաքեաց եւ սկսաւ զնոսա ուսուցանել՝ ըստ որում իւրաքանչիւր ումեք պիտոյ էր...» (անդ, էջ 344)։

Կենսագիրը յաջորդաբար Խաչատուր Վրդ. Էրզրումցիի մէկ ձեռագրէն կը հաւաքէ օրագրական շարք մը տեղեկութիւններ, ամսաթուերու եւ նոյնիսկ շաբթուան օրերու նշումներով, ու կ'աւելցնէ։

«Յամի Տեառն 1702, ամ Միաբանութեան 3»։ այդ տարին տեղի կ'ունենայ Միաբանութեան Պոյսէն Յունաստան փոխադրութիւնը։ փախուստի զանազան ճանապարհներով, աստանդական ծովափնացութեամբ՝ իզմիրէն Զանթա եւ հուսկ

9. Տե՛ս Հ. ՅԱԿՈԲՈՍ ՏԱՇԵԱՆ, Ցուցակ հայերէն ձեռագրաց մատենադարանին Մխիթարեանց ի Վիեննա, Մխիթարեան տպ., Վիեննա 1895, Զեռագիր Թ. 494, էջ 965։

ի Նէապոլիս Կորնթոսի, ուր կը հասնի Մխիթար 1703 թուականի Փետրուար ամսուն (աւիդ, էջ 347)¹⁰:

Այսպէս կ'աւարտի Մխիթարեան Միաբանութեան պատմութեան սկզբնական ժամանակաշրջանը (1700-1702), ու կը սկսի երկրորդ հանգրուանը՝ Մեթոնի կազմակերպուած ու ծաղկուն շրջանը (1703-1715). բայց ահա՛ պատերազմ, բնաջնջման սպառնալիք, կործանում, աւերած ու թալան... եւ տարագրութիւն դէպի Վենետիկ (1715), եւ հուսկ՝ հաստատուն տեղաւորում ի Սուրբ Ղազար կղզի, վերջին հանգրուան նժդեհ-հուլիան Մխիթար Աբբայի ժառանգներուն, հիւրընկալ՝ բայց օտար ամերուս վրայ ստեղծելու «փոքրիկ Հայաստան», հոգեւոր մշակոյթի «փոքրիկ Հայրենիք»:

ԱՐՁԱԳԱՆԳՆԵՐ 1800-1900 ԺԱՄԱՆԱԿԱՇՐՋԱՆԷՆ

ԺԹ. դարը կը սկսի փոթորկայոյզ քաղաքական աշխարհադրորդ յեղաշրջումներ, բռնադրաման մռայլ ամպեր կը սպառնային Միաբանութեան գոյութեան. այդ ժամանակաշրջանէն, 1800-1801 տարիներէն մեզի չեն հասած յորեկինական տօնակատարութեանց արձագանգներ. Միաբանութեան առաջին հարիւրամեակը չէ տօնուած հանդիսապէս:

Գիտենք որ Միաբանութիւնը այդ օրերուն ամէն ջանք կը թափէր, Ստեփանոս Ագոնց Արքեպիսկոպոս Աբբազօր գլխաւորութեամբ, ազատելու համար այդ կործանարար արհաւիրքէն, դեսպաններ ուղարկելով մինչեւ Միլան ու Փարիզ: Աբբազայրն ինք, ճարահատ, կը ներկայանայ ահեղ Նափոլէոնին, Վենետիկի մէջ, 1806 թուականի մռայլ առաւօտ մը:

Միաժամանակ, Սուրբ Ղազարու վանականները, մշտամրմունջ ժամերգութիւններու խունկն արծարծելով, մշակութային ժրջան աշխատանքով կը շարունակէին ծառայել հայ ժողովուրդի վերածաղկումին, վանական ճգնարանը դարձնելով հոգեւոր վերանորոգումի դարաւոր վերնատուն, մշտաբորբոք վառարան, ամուր հիմերը դնելով այն շարժումին, զոր արեւմտահայ գրականութեան մէջ ընդունուած բառամթերքով՝ կ'անուանենք «Վերածնունդ»:

1816-ին, «Հայկական Ակադեմիա»յի տիտղոսով եւ արքունական հրովարտակով ապահովւած իրենց գոյութիւնը,

10. Սոյն ուսումնասիրութեան աւարտին կը տրուին լուսապատճենները կաւորուող չլերու, յիշատակուած օրագրութիւններու բնագիրներէն:

Սուրբ Ղազարու գիտնական միաբանները հպարտանքով կը հիւրասիրեն անգլիացի մեծ բանաստեղծ Լորտ Պայրլնը, որ իրենց գովքը կը հիւսէ իր նամակներուն մէջ:

Այդ օրերուն, մեղուաջան աշխատանքով, հազարի հասնող ձեռագիրներու քննութեամբ կը պատրաստուէր «Նոր Հայկազեան Բառարանը» (1836), ծնունդ կ'առնէր «Քաղմալեպ» (1843), ու կը հնչէին Բագրատունիի եւ Հիւրմիւզի թարգմանչական շեփորները, ու դարը կ'երկարի, կը ծանրաբեռնուի Հ. Ղեւոնդ Ալիշանի հսկայական հատորներով:

1901-ի Սեպտեմբեր 8-ին, մեծահանդէս տօնակատարութեամբ կը յիշատակուի Մխիթարեան Միաբանութեան 200-ամեակը: Ի պատրաստութիւն այդ մեծ Յորելեանին, օրուան Աբբահայրը՝ Իգնատիոս Արքեպ. Կիւրեղեան, 1899-ի ընթացքին կը ձեռնարկէ Ս. Ղազարի մայր-տաճարի հիմնական թացքին կը ձեռնարկէ Ս. Ղազարի մայր-տաճարի հիմնական ու հսկայածաւալ նորոգութեանց. (ընդարձակում աւագ բեմին, տեղափոխում աւագ խորանին՝ շուրջ երեք մեդրով դէպի արեւելք, կառուցում կամարաձեւ նոր զմբեթարկի, տեղափոխում Մխիթար Աբբահօր դամբանի [1899 Դեկտ. 4-5], գեղազարդում եկեղեցիին՝ բազմաթիւ գունագեղ որմնանկարներով, գործ՝ իտալացի համբաւաւոր նկարիչի մը, զետեղում իննցպրուզ շինուած երփներանգ հսկայ պատուհաններու՝ Սահակ-Մեսրոպի կերպարներով, գունազարդում որմերու, ձեւաւորում աստղազարդ երկնակամարի՝ ամբողջ տաճարի երկայնքին, զգեստաւորում պատուհաններու՝ գոթաձեւ փայտակերտ զարդասիւններով, եւն.... եւն...):

Հակառակ Աբբահօր տեւական ջանքերուն՝ աշխատանքները արագացնելու, գործերը կ'երկարին մինչեւ 1901 թուականի սկիզբները: Այդ պատճառով է որ, ինչպէս իմացած եմ երիտասարդութեան օրերուն՝ վանքի ծերունիներէն, յորելիւնական տօնակատարութիւնները տեղի ունեցած են նոյն տարուան աշնան:

Այդ տեղեկութիւնները քաղած եմ յատկապէս՝ Կիւրեղեան Աբբահօր շատ մտերիմ մէկ աշակերտէն, Հ. Ղեւոնդ Վրդ. Տայեանէն, որ երկար տարիներով պրպտումներ ալ կատարած է Ս. Ղազարի Մայր Դիւանին մէջ. նմանապէս՝ սոյն յօդուածին մէջ յաճախ յիշատակուած եւ Յորելեաններու ոսկեղէն օղակը փոխանցող Հ. Քերոբէ Վրդ. Չրաքեանէն:

Ահա՛ թէ ինչո՞ւ տարի մը կ'ուշանայ Միաբանութեան հիմնարկութեան երկրորդ դարադարձի տօնակատարութիւնը, ստեղծելով չփոթուի թուականներու: Մեր ներկայ ուսում-

նասիրութիւնը կը հրատարակուի ի լուսաբանութիւն այս կարեւոր հարցին, եզրակացնելով՝ 1700 թուական, սկիզբ եւ առաջին տարի Միիթարեան Միաբանութեան:

Հ. ՆԵՐՍԷՍ ՏԵՐ-ՆԵՐՍԷՍԵԱՆ

Միանձն Միիթարեան

Տիտղ. Արքեպիսկոպոս Սեբաստիոյ Հայոց

Առաջնորդ Կաթողիկէ Հայոց Արեւելեան եւրոպայի

(Հայաստանի - Վրաստանի - Ուկրայինայի - Ռուսիոյ)

ԺԱՄԱՆԱԿԱԳԻՐՈՒ

ԹԻԻՆ ՍՐԲԱԶԱՆ ԿԱՐԳԻ

ՄԻԱՆՉԱՆՑՆ ՀԱՅՈՑ

Ի ԿԱՐԳԻ ՍՐԲՈՅՆ ԱՐԲԱՅ ԱՆՏՈՆԻ

Ի ԳԵՐԱՑԱՐԳՈՑ

ՄԻՒԻԹԱՐԱՅ ԱՌԱՋՆՈՑ ԱԲ

Բ Ա Յ Ե Ն Ո Ր Ո Գ Ե Լ Ի Ց Ի

Յ որում պատմի ամենայն ինչ սրբազան կարգիս պատրիկ: Իբր թէ զիարդ և որպէս նորոգումն արար կարգիս սրբոյն լէբբայ և՛ն տոնիկոսի Գերայարդոյ միկիմար արբայն սուարժն: Ըստ որում զմիարանու թիւն միանձանցն հայոց կառոյց և զնոսա ի սոյն նորոգեալ սրբազան կարգս եմոյն: Եւ զոյդ ընդ ամեն պատմին ամենայն անցք ընդդիմութեանց որք ընդ նա և ընդ միաբանութի նորա անցին: Եւ թէ որպիսի խոհեմ և սքանչելի կառավարութի զկարգս զայս յառաջացոյց: Չինչ ինչ մեծամեծք եղենք որեւեցան ի նմանե: և որչափ ինչ յիշատակաց արժանեք եղենք ի սրբազան կարգիս յայսմիկ և շուրջ զսոփա: Ակտոս ներլով յամէ առաջնմէ կառուցմանն սոբա և առ յապոյ:

Իբարեալ իպատուական հօրէ մատթէոսէ անձաբանութի վարդապետէ:

Ինչպէս: ՄՐԱՄՆ ԵՐԿՐՈՐԴ Երեւոյն

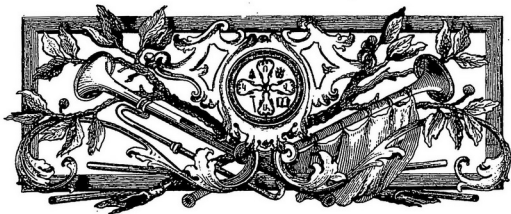
Ընդ պատմագրութիւն սուանէին կենաց և վա

րուց Գերայարդոյ միկիմարոյ և՛բ

բայն որպէս և նախախորդեալ:

ԱԿԻԶԲՆ ԳՐՈՒԹԻՒ ԱՐԻՈՂ ԵՂԵԻ ՅՅՄԻ.

ԱՆ 1741. Յամանան Յունվարի. 1.

ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՍՐԲԱԶԱՆ ԿԱՐԳԻ

ՄԻԱՆՁԱՆՑՆ ՀԱՅՈՑԻԿԱՐԳԷ ՍՐԴՈՅՆ ԱԲԱՍՅ ԱՆՏՈՆԻ

՝Ի ԳԵՐԱՅԱՐԳՈՅ ՄԻԻԹԱՐԱՅ

ԱՌԱՋՆՈՅ ԱԲԱՍՅԻՆՈՐՈՒԵԼՈՅ

Յորում պատմի ամ ինչ պրաշնան կարգի աշարիկ սկաննելով յամէ առաջ
նոյ կառուցման սրտս և առ յապա:

ԱՄ ԱՌԱՋ ՆԵՐՈՐԻ

Թէ ինչ միտս գէրայարգոյ միջիծար արքայ հայրն ի նատուրոյ եղալ, եփն ի կոստանդնուպոլիս:
Որչափ ընդունելէր քարոզութի նորա: Որպիսի համարձակութի զանձն բացաբեալ զուրա-
փառ. եղբարնն ի հակառակորդաց անտի ձեռաց ճողոպրեաց: Բանի և զորս ժողովեաց իւր ա-
շակերտոս զն զկրօնաւորական միարանութի կառուցանելոյ: Չորս ի նոցանէ ետ քահանայս ձեռ-
նադրել և զորս առաքեաց ի քարոզութի: Չիարդ և զորս ի գրոց ի տպագրութի ետ: Չինչ

ինչ նշանաւ որք եղեն առ քարոզութի առաքելցեղ քարոջոյն:

Տ չմարտօտ տարե-
կան միաբանու-
թեան միաջնա կեցաց
ՀԱՅՈՑ 'ի կարգե Վր-
բոց Հօրն շնորհնի
շբբալն:

Յ որում գրին զանձանց
հետևողաց մերոյ միա-
բանութ. նաև զոմանց նը-
շանաւ որաց հանդիպանց,
ևս զողորմութեց եկեւոց, և
հախեցեւոց ի պետոս միա-
բանից:

Յ չմի մին, 1700:

Ս երբ շատացի միսրաբ
վարդապետ որ է՝ շնորհի
աթբաշար մեր, չուեալ ի չա-
ղախեւ արդումաց հանդերձ եր-
բեւ միաբանօք, էհաւ ի կոստանդ-
նու քովս, ասի զեղեղիւ ուրեք.
կէ՛դ որժ անէ զվաղեմի բաղձան
կաղարանն իւր. Ծ, որալ զանազն,
և զառաւարտն միաբանութ:

Եւ զայս զմ, կոչեմք
շնորհիւ մօ մերոյ միաբանութ:

Յ առաջեւում մօ միաբանութ
մերոյ եկեալ ողորմութիւն ճեռամբ
միսրաբոյ աթբաշար մերոյ եղեւ ե-

'իսին մօ լեւեալ անցանց միաբա-
նութ մերոյ երէ ի ՏԵ. Ժանդի սե-
բասարայի Ծովցանէս վարդա-
պետն, որ չարեւա մօք յառաջ
աշակերտեցեալ էր աթբաշար մե-
րոյ, և հաշարայի տիրացոս ու-
վանէսն որ երեւա մօք յառաջ.
և երկրումն զարդիւն որ եր-
կա մօք յառաջ, իսին մօ նա
և կոստանդնուպօլսեցի եղիւ
վարդապետն, և շնորհապի տի-
րայն արգիւն, և շնորհ տիրացո-
ղապարն. և զառաւարտի շնորհիւ,
և սեբասարայի տիրացոս ուվանէս
Ը, որ յերոյ կոչեցան թօմաս և
հետեւեցան, և յանէաւ ի լեւեալ
միաբանութ մերոյ:

ՅԱՎԻ ԱՐԻՆ . I 70 I

Յերկրորդում մտնի միտքանալի
 մերայ մեջ էլ մտնի 'կնոստանդ' -
 հաս պոլիս, 'ի յոմանց բարեպաշտ

'ի սին մտնի . 8. Աստուծոյ յոման
 զոման ալիքայ հայրն մեր պանն
 միտքանն միտքանալիս առնիս,
 և արար պիտր հարդ' արդեօժյոյ
 կողմն աշխարհիս պարտ իցն մեզ
 համահաւանքիւ առ' յառաջում
 Ծառանէլ պարտի պիտրան որուն
 մեր 'ի յոգաւոր ազգիս մերայ . Եղեպ
 բաղմայ ճննալից ալիքիս բաղ
 որդեայ, զի յերկրն . բրիսնիկէից
 համահաւանքիցիս . բայց զի մեզ

Եւ 'ի սին յոգալից հասարակոր
 թիւն մեր հոգիքեայ զիսն ալիքան
 արբաւ հայ կոսսին մարիաման ա
 սելով . ուն արբաւ հի կայ . հոգիքե
 զմեզ 'ի յորդեգրութի, մարիամանի գե
 թաւալանէից . Եղաւսմեք 'ի տիրու
 հոգիքիս մեջն ալիքանն պարտայ
 պիտրանալից զմեզ յերկրն յայսմ
 նիքից որոգայրից թաւանայ, Ե
 բայց որդեալ մեզ պարտար պիտր
 հոգիքի . Ե համահաւանքեալ մեզ
 'ի տիրութի . Ե մեզ պարտարից կայ
 ցառանից զմեզ միջոյ յաման պար
 տով 'ի սին յամանից յիշել պայս
 մանանոր բարեբարութիցիս, հրա
 շափառապիս պիտրելով զցոն ճնն
 դեան իցի, Ե զոմեքիքնն, Ե յոր
 կայիս կայիցն յիշել Ե յալ մե
 թում զիս որան փառանոր արբա
 գոննիքի ճոնն դեանիցիս : Եւ այս

ՅԶԼԻՐ ԿՂԸ, I 702:

Տ Երրորդում ավելի միաբանությամբ
 մերում եղեւ ողորմութիւնս իշո
 Լուս բարեպաշտի իւրում, 300.